

Alweer een nieuwe kever voor de Nederlandse fauna: *Xylographus bostrichoides* (Coleoptera: Ciidae)

A.J.A. (Fons) Heetman

TREFWOORDEN

Boomzwammen, faunistiek, houtzwamkevers, stadsnatuur, verspreidingshistorie

Entomologische Berichten 76 (6): 209-212

De houtzwamkever *Xylographus bostrichoides* is op 16 april 2015 voor de eerste maal in Nederland aangetroffen in een harde houtzwam. De kever breidt zich langzaam maar zeker uit vanuit Zuid-Europa. Dit kan geconcludeerd worden uit vier meldingen uit westelijk Duitsland, vier meldingen uit de Franse Vogezen en een melding uit Basel, Zwitserland. Een oude melding van een vondst uit Denemarken wordt nog onderzocht.

Inleiding

Het is me al eerder overkomen. Een uitstapje zonder entomologische bedoelingen levert soms toch verrassende ontmoetingen op. Donderdag 16 april 2015 was het tijd om het periodieke 'vrijreizenkaartje' van de NS te gebruiken voordat het zou verlopen. De keus viel op Veenendaal (Utrecht). Gewoon een uitje, inkopen doen en 's avonds naar Utrecht voor de Lentevergadering van de NEV. Aangekomen in Veenendaal ging op niet al te grote afstand van het station de telefoon van mijn echtgenote en wetende dat het wel even kon duren keek ik een beetje rond en ontwaarde ik op een grasveldje een oude schietwilg, *Salix alba* (figuur 1), met een aantal flinke boomzwammen.

Er waren duidelijke vraatsporen aan de zwammen te zien, die een aanwijzing konden zijn voor de aanwezigheid van kevers. Na het afbreken van een stukje zwam trof ik er inderdaad minuscule kevertjes in aan van nog geen twee millimeter. Ik heb uiteraard nog een paar stukjes van de zwam verzameld en in het potje, dat altijd meegaat, gestopt. Bij thuiskomst werden de kevertjes duidelijk herkend als behorend tot de familie Ciidae, maar van een voor mij onbekende soort. Bij nadere determinatie wilde ik in eerste instantie niet geloven wat ik gevonden had, ik bleef maar uitkomen op *Xylographus bostrichoides* (Dufour) terwijl deze soort nog niet uit Nederland bekend was (Brakman 1966, Van de Sande 2010). Ook Everts (1925) rept met geen woord over deze soort. Uit België en uit de aangrenzende Duitse deelstaten Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen is *X. bostrichoides* ook niet bekend. Daar de Ciide *Ropalodontus perforatus* (Gyllenhal) wel uit ons land bekend is, heb ik serieus geprobeerd daar op uit te komen, maar het klopte niet. De doorslag gaf het moment waarop ik de minuscule hoorntjes met een paar borstelharen ontdekte op het kopje van enige exemplaren. Toen leed het geen twijfel meer: *Xylographus bostrichoides*, een nieuwe Ciide voor Nederland.

De zwam heb ik uiteindelijk ook op naam kunnen brengen. Het bleek *Ganoderma adspersum* te zijn, een harde houtzwam (figuur 2). De determinatie is bevestigd door de heer B. Messing (mondelinge mededeling) van de gemeentelijke groenverzorging Veenendaal, Team Beheer. De heer Messing gaf ook aan dat men nogal zuinig is op de wilg, omdat hij als een markante boom in deze stad wordt beschouwd.

Indeling en herkenning

Xylographus bostrichoides (figuur 3) behoort tot de familie Ciidae, subfamilie Ciinae en is in 1843 beschreven door Dufour als *Cis bostrichoides* en later, in 1849, door Mellié in het genus *Xylographus* geplaatst (Sandoval-Gomez et al. 2014). Om een voor mij onduidelijk reden is de soortnaam *bostrichoides* ergens verbasterd tot *bostrychoides* wat onjuist is en niet conform de nomenclatuurregels. Wie begonnen is met deze schrijfwijze kan ik niet herleiden maar Reitter (1911) gebruikt deze verbastering die later door Lohse (1967) en Reibnitz (1998a, 1998b, 1999) is nagevolgd.

De nomenclatuur rondom het genus *Xylographus* wordt besproken door Sandoval-Gómez et al. (2014). Bij de bespreking van *Xylographus bostrichoides* komt de soortnaam *bostrychoides* nergens ter sprake wat de conclusie rechtvaardigt dat er ooit ergens een verschrijving is gepasseerd.

De kever is goed op naam te brengen met Lohse (1967). Ook met het werk van Reibnitz (1999) is de determinatie niet moeilijk. De daarin door Reibnitz aangeboden ecologische informatie geeft een waardevolle aanvulling. *Xylographus bostrichoides* is ca. 2 mm lang, voorzien van tienledige sprieten, is donker kastanjebruin en heeft een opvallende lange beharing die niet dicht gesteld is. In eerste instantie zou verwarring met *Ropalodontus perforatus* mogelijk zijn, alhoewel het verschil in vertanding op de voorschenen bij voldoende vergroting goed is te herkennen. Maar het beste onderscheidende kenmerk zit op de kop. Dat wil zeggen, alleen bij mannelijke exemplaren. Vlak vóór de halsschildrand zit aan beide zijden van de kop een hoorntje, voorzien van enige borstelharen (figuur 4), dat bij de wijfjes ontbreekt (figuur 5).

Zeldzaamheid en verspreidingsgebied

Zeldzaamheid is een rekbaar begrip en vaak voor oeverloze discussies vatbaar. In dit geval lijkt zeldzaam een legitieme term: voor Midden- en West-Europa zijn er op het moment van schrijven van dit artikel slechts tien vindplaatsen bekend. Daarbij zijn de vondsten gedaan door coleopterologen met een bijzondere interesse voor de fauna van houtzwammen, zodat ze niet licht over het hoofd gezien zouden zijn.

1. De schietwilg, gastheer voor de houtzwam *Ganoderma adspersum*.
Foto: G.C. van Nimwegen
1. The white willow, host of the hardshell treefungus *Ganoderma adspersum*.

3. Habitus van een mannetje *Xylographus bostrichoides*. Foto: Theodoor Heijerman
3. Habitus of a male *Xylographus bostrichoides*.

Voor Nederland is Veenendaal de eerste vindplaats van *X. bostrichoides*. De soort is van Zuid-Palaeartische oorsprong (Reibnitz 1999), maar lijkt zich langzaam maar zeker in noordelijke richting uit te breiden. Men zou geneigd zijn dit toe te schrijven aan de opwarming van de aarde als gevolg van klimatologische veranderingen, maar mogelijk spelen ook andere processen een rol.

Het verspreidingsgebied beslaat grote delen van Zuid-Europa, Turkije, Marokko, Algerije, Zuid-Rusland en andere delen van Oost-Europa, met name Polen (het oosten) en Wit-Rusland (het zuiden) en het nabije oosten (Jelínek 2008). In West- en Noord-

2. De *Ganoderma adspersum* te Veenendaal die diende als schuilplaats en voedselbron voor *Xylographus bostrichoides* uit dit artikel. Foto: G.C. van Nimwegen.
2. The *Ganoderma adspersum* at Veenendaal which served as shelter and food supply of *Xylographus bostrichoides* in this publication.

Europa komt de soort volgens Jelínek niet voor. Jelínek & Audisio (2015) geven een vergelijkbaar verspreidingsgebied op, hoewel niet in detail. De soort wordt voor Bulgarije (2015) en Cyprus (2008) bijvoorbeeld bij de één wel vermeld en bij de ander niet. Verder is het opmerkelijk dat Jelínek & Audisio (2015) Denemarken opvoeren, maar met de status 'twijfelachtig'. Hierover verderop meer.

De voortgaande uitbreiding van het areaal blijkt uit diverse publicaties. Reitter (1911) meldt de kever alleen nog maar voor 'Illyrien' (grootweg delen van het voormalige Joegoslavië en Oostenrijk). Uit het huidige Duitse grondgebied was deze niet bekend, maar de verspreiding lijkt hier nu op gang te zijn gekomen. Reibnitz (1998b) meldt de kever voor het eerst buiten het bekende verspreidingsgebied, namelijk bij Worms (Pfalz), in een dicht bij de Rijn gelegen recreatiegebied. Vervolgens duikt de kever in 2000 op in Karlsruhe (Baden-Württemberg) (Frank & Konzmann 2002). Ook wordt de soort in 2001 gemeld uit Hessen en in 2007 van de Elsass (Reibnitz 2007). Het zal dan ook weinig verbazing wekken dat de soort in hetzelfde jaar (2007) op vier plaatsen aan de Franse kant van de Rijn opduikt in de noordelijke Vogesen (Callot 2008). Uiteindelijk blijkt de kever Zwitserland niet overgeslagen te hebben, want in 2012 is *X. bostrichoides* bij Basel in een groot aantal – meer dan honderd exemplaren – uit een, jawel, *Ganoderma adspersum* verzameld (Reibnitz et al. 2013). Wat opvalt in deze reeks is dat alle vondsten gedaan zijn in de directe omgeving van het stroomgebied van de Rijn, en dan in de lager gelegen delen. Om uiteindelijk via de Rijndelta terecht te komen in Veenendaal, in de stad! Als dát geen staaltje 'stadsnatuur' is!

Deense geschiedenis

Om terug te komen op de melding uit Denemarken wil ik graag de historie volgen zoals ik die heb 'ondergaan'. Bij mijn

4. *Xylographus bostrichoides*, de beide 'hoortjes' op het kopje van het mannetje zijn goed zichtbaar. Foto: Theodoor Heijerman

4. *Xylographus bostrichoides*, both 'horns' on the head of the male are well visible.

5. *Xylographus bostrichoides*. Vrouwtje in lateraal aanzicht. De bij de mannetjes kenmerkende hoortjes ontbreken. Foto: Theodoor Heijerman

5. *Xylographus bostrichoides*, female in lateral view. The characteristic horns of the males are missing.

literatuuronderzoek stuitte ik onder andere op de vermelding van Reibnitz (1998, *Die Käfer Mitteleuropas*) over het voorkomen in Denemarken. Merkwaardigerwijs vermeldt hij dit voorkomen óók in zijn 'Kleine Mitteilung' (1998) maar dan met de notatie '!?'. Ik heb de heer Reibnitz om opheldering gevraagd over de vermelding en waar die eigenlijk op gebaseerd was. Hij heeft mij laten weten (schriftelijke mededeling) dat het bericht in 'Die Käfer Mitteleuropas' uit de koker van de heer Lucht is gekomen, één van de twee redacteurs van Band 15. Helaas kan Lucht niets meer gevraagd worden († 2000).

Deze kwestie intrigeert mij en ik heb geprobeerd hierin enige klaarheid te brengen. Om een lang verhaal kort te maken: V. Hansen (1939) vermeldt in zijn catalogus *X. bostrichoides* uit Denemarken met de aanwijzing 'Jægersborg Dyrehave'. Vervolgens beschrijft West (1940-41) de betreffende vondst uitgebreider: alleen gevonden in Dyrehaven (2 ex. onder schors van meidoornhakhout, 29-5-1892; Schlick leg.; coll. Rb.). Dan blijft het, voor zover ik heb kunnen nagaan, lange tijd stil. V. Hansen (1964) vermeldt *X. bostrichoides* dan in zijn aanvullende lijst maar met de vermelding 'i', import. M. Hansen et al. (1991) voeren *X. bostrichoides* af van de lijst die V. Hansen in 1964 heeft opgesteld omdat zij de soort, gezien het bekende verspreidingsgebied, niet als Deens beschouwen. Vervolgens voeren zowel M. Hansen (1996) als Silfverberg (2004) deze soort af van hun respectieve catalogi en beschouwen de soort definitief als import.

Feit blijft dat de soort gevonden 'zou zijn' in een gebied waar import nou niet direct een voor de hand liggende gedachte is. Jægersborg Dyrehave (11 km²) is een deel van een oorspronkelijk veel uitgebreider gebied van de Deense koninklijke familie ten noorden van Kopenhagen waar drijfjachten werden gehouden op, met name, roodwild. De huidige status is een natuur- en recreatiegebied, waar nog wel iets van de oude tradities wordt bewaard: 'De Hubertus Jacht', meer een ruitersportevenement dan werkelijke jacht.

Ik benadruk hierboven 'zou zijn', omdat het nu de vraag is of het bij de door Schlick gevonden kevers daadwerkelijk om *X. bostrichoides* gaat. Bestaat het materiaal nog en klopt de determinatie? Mijn poging om daar achter te komen staat voorlopig op een laag pitje daar de Deense coleopteroloog die daar misschien iets over zou kunnen zeggen pas in de loop van 2016

terug is na een langdurige afwezigheid. Wat niet pleit voor een juiste determinatie is de vermelding dat de kevers onder schors zijn gevonden hetgeen niet het normale biotoop is voor *X. bostrichoides*. Mocht de determinatie wel correct zijn, dan ligt er een schone taak voor onze Deense collega-entomologen om nog eens goed in Jægersborg Dyrehave rond te neuzen. Hopelijk kan op termijn nog een aanvulling op de huidige stand van zaken worden gegeven. De reden dat ik graag klaarheid heb is voor de hand liggend: is de Veenendaalse vondst tot nu toe de meest noordelijke vindplaats in Noordwest-Europa of niet?

Biologie

Xylographus bostrichoides bewoont, zoals het merendeel der Ciidae, harde boomzwammen waarvan de echte tonderzwam, *Fomes fomentarius*, als favoriete voedselbron wordt vermeld. Daarnaast worden diverse *Ganoderma*-soorten en *Coriolopsis trogii* genoemd (Reibnitz 2007).

Er leven vaak meerdere soorten kevers in één zwam tezamen, zo ook in dit geval. In het monster van de zwam uit Veenendaal bevonden zich behalve meer dan dertig individuen van *X. bostrichoides* ook nog enige exemplaren van *Dorcatoma dresdensis* Herbst (Anobiidae); óp de zwam scharrelde nog een *Cis castaneus* Herbst rond. Verder bevond zich in de directe omgeving van de zwammen nog een volk van *Lasius fuliginosus* Latreille, maar dat had kennelijk geen invloed op de populatie van onze kevertjes. De kever wordt geacht zich niet op grotere hoogten te bevinden dan beneden de 200 m boven zeeniveau (Reibnitz 1999). *Xylographus bostrichoides* is een warmteminnende soort wat de aanname dat veranderingen in de klimatologische omstandigheden een rol zouden kunnen spelen lijkt te rechtvaardigen. Waarbij een suggestie, dat er meer harde houtzwammen ter beschikking zijn vanwege het beleid van terreinbeheerders om meer dood hout te laten liggen, waardoor dat ook een ondersteunende factor kan zijn, aannemelijk is.

Vervolgens is het daarom ook niet vreemd dat de genoemde reeks vindplaatsen zich in het lager gelegen stroomdal van de Rijn bevinden: warmer en beschut. Ook zal een rol spelen dat de soort gebieden boven de 200 m vermijdt en dus mogelijk automatisch het stroomdal volgt als een goede verspreidingsroute.

Daarom steekt hierbij uiteraard de twijfel de kop op over het voorkomen van de soort in Denemarken, tenzij deze vindplaats letterlijk een 'hotspot' is! Of wás.

Deponering diverse exemplaren

Het gros van de exemplaren bevindt zich in de collectie van de auteur. Verder zijn er enige exemplaren ter hand gesteld aan de heer O.F.J. Vorst en aan de heer J.C.P.M. van de Sande voor hun collectie. Tevens is een kleine serie geplaatst in de collectie van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam.

Literatuur

- Brakman PJ 1966. Lijst van Coleoptera uit Nederland en het omliggende gebied. Monographieën van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging 2.
- Callot H 2008. Catalogue et Atlas des Coléoptères d'Alsace, Tome 17: Nitidulidae, Cryptophagidae, Latridiidae, Ciidae, Kateretidae, Cybocephalidae, Phloeos-tichidae, Languriidae, Merophysiidae. Société Alsacienne d'Entomologie, Musée Zoologique de l'Université de la Ville de Strasbourg.
- Everts E 1925. Coleoptera Neerlandica. Nieuwe naamlijst der in Nederland en het omliggend gebied voorkomende schildvleugelige insecten. W.J. Thieme.
- Frank J & Konzelmann E 2002. Die Käfer Baden-Württembergs 1950-2000. Naturschutz-Praxis, Karlsruhe, Artenschutz. Landesanstalt für Umweltschutz Baden-Württemberg.
- Hansen M 1996. Katalog over Danmarks biller, Catalogue of the Coleoptera of Denmark. Entomologiske Meddelelser 64: 1-231.
- Hansen M, Kristensen S, Mahler V & Pedersen J 1991. Tiende tillæg til "Fortegnelse over Danmarks biller" (Coleoptera). Tenth supplement to the list of Danish Coleoptera. Entomologiske Meddelelser 59: 99-126.
- Hansen V, Hellén W, Jansson A, Munster T &

- Strand A 1939. Catalogus coleopterorum Daniae et Fennoscandiae. Societas pro Fauna et Flora Fennica 4: 1-129.
- Hansen V 1964. Fortegnelse over Danmarks biller (Coleoptera). Entomologiske Meddelelser 33: 1-507.
- Jelínek J 2008. Family Ciidae. In: Catalogue of Palaearctic Coleoptera. 5 (Löbl I & Smetana A eds): 55-62. Apollo Books.
- Jelínek J & Audisio A 2015. Fauna Europaea: *Xylographus bostrichoides*. In: Fauna Europaea version 2.6.2: Ciidae (Audisio P ed). Beschikbaar op: <http://www.fauna-eu.org> [Geraadpleegd op 20 oktober 2015]
- Lohse GA 1967. Familie Cisidae. Die Käfer Mitteleuropas 7: 280-295. Goecke & Evers Verlag.
- Reibnitz J 1998a. Familie Cisidae. Die Käfer Mitteleuropas 15: 266. Gustav Fischer Verlag.
- Reibnitz J 1998b. Kleine Mitteilungen 204: *Xylographus bostrychoides* (Duf.) - Neu für Deutschland (Col., Cisidae). Mitteilungen Entomologischer Verein Stuttgart 33: 131.
- Reibnitz J 1999. Verbreitung und Lebensräume der Baumschwammfresser Südwestdeutschlands (Coleoptera: Cisidae). Mitteilungen Entomologischer Verein Stuttgart 34: 1-76.
- Reibnitz J 2007. Steckbrief: Die Käfer-Fauna Südwestdeutschlands – ARGE SWD Koleopterologen. Beschikbaar op:

<http://entomologie-stuttgart.de/ask/node/743?menu=ste>. [Geraadpleegd op 21 oktober 2015]

- Reibnitz J, Graf R & Coray A 2013. Verzeichnis der Ciidae (Coleoptera) der Schweiz mit Angaben zur Nomenklatur und Ökologie - Checklist of the Ciidae (Coleoptera) of Switzerland, with comments on nomenclature and ecology. Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft / Bulletin de la Société Entomologique Suisse. 86: 63-88.
- Reitter E 1911. Fauna Germanica. III: 98. KG.Lutz Verlag.
- Sandoval-Gómez VA, Lopes-Andrade C & Lawrence CJF 2014. Lectotype designations and nomenclatural changes in *Xylographus Mellié* (Coleoptera, Ciidae). Zookeys 374: 23-43.
- Silfverberg H 2004. Enumeratio nova Coleopterorum Fennoscandiae, Daniae et Baltiae. Sahlbergia 9: 1-111.
- Van de Sande 2010. Ciidae. In: Catalogus van de Nederlandse kevers (Coleoptera) (Vorst O ed). Monografieën van de Nederlandse Entomologische Vereniging 11: 136-137.
- West A 1940-41. Fortegnelse over Danmarks Biller. Entomologiske Meddelelser, Bind XXI: 1- 664.

Geaccepteerd: 21 september 2016

Summary

A new beetle for the Dutch fauna: *Xylographus bostrichoides* (Coleoptera: Ciidae).

In spring of 2015, the small Ciid beetle *X. bostrichoides* was discovered in the hardshell treefungus *Ganoderma adspersum* in the city of Veenendaal (Utrecht), the Netherlands. This is the first record of this beetle in the Netherlands, and the northernmost confirmed record of this species in northwest Europe so far, following other recent records from Germany, Switzerland and Northern-France. The original distribution of the beetle comprises the southern and central parts of Europe and countries around the Mediterranean Sea. It is suggested that climatological changes cause the migration to the northern parts of Western Europe. An old record of this species in Denmark from 1892 stands out in the distribution from this beetle. In later years this specimen was therefore considered as import by Danish coleopterologists. The author is still investigating this record and hopes to hear in the near future from Denmark if the specimens still exist and whether the Danish identification was correct or not.

